

КЫСКАЧА МАЗМУНУ

Даярдаган	: Адилет Идрисов
Университет	: Кыргыз – Түрк «Манас» Университети
Багыты	: Тарых
Иштин сыпаты	: Магистрдик диссертация
Барактарынын саны	: XV+ 104
Бүткөн жылы	: 2014 – 2015
Илимий жетекчиси	: т.и.д., проф. Олжобай КАПАТАЕВ

Кыргыздардын жана хакастардын ортосундагы этномаданий байланыштар

Диссертациянын биринчи бөлүмү кыргыздардын жана хакастардын тарыхый-этникалык байланышы, кыргыз, хакас урууларынын ортосундагы жалпылыктар тууралуу жазылган. Кыргыздардын эл болуп калыптанышы, келип чыгышы боюнча көптөгөн талаш тартыш маселелер жаралган. Бул боюнча окумуштуулар эки көз карашта бөлүнүшкөн. Биринчилери кыргыздар Тянь-Шанга Сибирден көчүп келишкен деген ойду билдирсе, экинчилери кыргыздар байыркы мезгилден бери эле жергиликтүү калк болгон деген көз карашты жакташкан. Биз бул маселени кыргыздар менен хакастардын фольклордук чыгармаларында берилген булактарга таянып, салыштыруу методу аркылуу тарыхый анализ жүргүзүп, кыргыздар менен хакастардын тарыхый-этникалык байланышы жазылды. Ал эми кыргыз, хакас урууларынын ортосундагы жалпылыктар тууралуу маалыматта кыргыздардын ичиндеги уруулар менен хакастардын ичиндеги уруулардын аттарынын жана уруу тамга белгилеринин окшоштугу алардын айырмачылыктары изилденип, кыргыз-хакас уруу-урук аталыштарынан параллелдери боюнча мисалдар чагылдырылды.

Экинчи бөлүм кыргыз, хакас элинин маданий байланышы тууралуу изилденип, эки элдин ортосундагы фольклордук чыгармаларындагы окшоштуктар жана айырмачылыктар, аңгеме,

уламыштарынын мазмундук жактарындагы жалпылыктар каралды. Элдин оозеки чыгармаларында аңыз болуп айтылып калган аңгеме жомокторунда, даңазаланып айтылган дастандарында, таалим таасир берчү макал-лакаптарында, аваздуу ырларында жана башка чыгармаларында элдин бай тарыхы сакталып калаары бышык. Кыргыздардын “Ак Мактым” менен хакастардын “Абахай Пахта” чыгармаларынын мазмундук сюжеттери, хакастардын “Арыхпай Тайжы” жана кыргыздардын “Толубай Сынчы” чыгармаларынын окшоштук жана айырмачылыктары, кыргыздардын “Телибай тентек”, хакастардын “Халтуйгак” чыгармаларынын этногенетикалык жалпылыктары жана эки элдин окшош макал-лакаптарындагы параллелдер салыштырылып, башка түрк калктарынын ооз эки чыгармалары менен жалпы окшоштук болгонбу же кыргыздар менен хакастарга гана таандык экендигин изилденди. Кыргыздар менен хакастардын ооз эки чыгармачылыгын анализдеп, окшоштук жана өзгөчөлүк жактарын айырмалап, тарыхый жаңы маалыматтар менен толукталды.

Үчүнчү бөлүмдө кыргыздар менен хакастардын диний ишенимдери жана ырым- жырымдары, кыргыздар менен хакастардын турмуш тиричиликтеги жалпылыктары жана терминологиясы жаатында илимий изилдөө жүргүзүлдү. Кыргыздарда хакастардада шамандар болгон. Кыргыздар ислам динине чейин теңирчиликке ишенишкен. Россия императорлугу, Хакасияны өз курамына кошуп алгандан кийин күч менен массалык түрдө христиан динин кабыл алдырышкан. Бирок, хакастар христиан динине караганда шамандарга көп ишеникен. Хакастардын арасында буддизмге ишенгендер дагы бар. Умай энеге болгон ишеним эки элде тең бар. Умай эне баланын коргоочусу катары ишенишет. Баланын төрөлүшүндө колдонулган окшош ырым-жырымдар, ар кандай оору сыркоо, кырсыктардан сактоочу адаттар, бешикке бөлөө, тушоо кесүү, бел куда түшүү, ала качуу, үйлөнүү, маркум каза болгондогу аткарылуучу салттар, маркумду эскерүү иштери тууралуу изилденип, хакастар менен кыргыздардын окшоштук жана

айырмачылыктары изилденди. Диссертациянын аягы кыргыздар менен хакастардын көчмөнчүлүк турмуштагы турак жайы, кийим-кечеси, тамак ашы, мал чарбачылыгы туурасында маалыматтар чагылдырылып, корутунду менен илимий изилдөө аяктады.

Ачкыч сөздөр: *кыргыздар, хакастар, этномаданият.*

Özet

Yazar : Adilet İdrisov
Üniversite : Kırgızistan – Türkiye “Manas” Üniversitesi
Anabilim dalı : Sosyal Bilimler Enstitüsü
Bilim Dalı : Tarih
Tezin Niteliği : Yüksek Lisans Tezi
Sayfa Sayısı : XV+ 104
Mezuniyet Tarihi : 2014 - 2015
Tez Danışmanı : Prof. Dr. Olcobay KARATAEV

KIRGIZLARLA HAKASLAR ARASINDAKİ ETNO- KÜLTÜREL İLİŞKİLER

Tezin birinci bölümünde Kırgızların ve Hakasların tarihi-etnik ilişkileri, Kırgız, Hakas soyları arasındaki benzerlikler hakkında bilgi verildi. Kırgızların halk olarak ortaya çıkması ve var oluşu, çoğalması ile ilgili çok sayıda tartışmalar olmuştur. Bununla ilgili araştırmaları bilim adamları iki bakış açısı etrafında ele almışlardır. Birinci gruptakiler, Kırgızlar Tiyan-Şan’a Sibirya’dan taşınmışlar diyerek düşüncelerini ortaya koyarken, ikinci taraf Kırgızlar önceden beri yerel halktı diye savunurlar. Biz bu meseleyi Kırgızlarla Hakasların folklor eserlerinde yansıtılan kaynaklardan yararlanarak ve karşılaştırma yöntemiyle tarihi tahlil ederek Kırgızlar ile Hakasların tarihi-etnik ilişkilerini yazdık. Kırgız, Hakas soylarının arasındaki benzerlikler hakkındaki bilgide Kırgızların içindeki kabileler ile Hakasların içindeki kabilelerin adlarının ve kabile totem işaretlerinin benzerliği ve farklılıklarıyla ilgili araştırmalar yapılarak Kırgız Hakas soy-kabile adlarından paralelleriyle ilgili örnekler yansıtıldı.

İkinci bölümde Kırgız ve Hakas halkının kültürel ilişkisi ile ilgili araştırma yapılarak iki halkın arasındaki folklor eserlerindeki benzerlikler ve farklılıklar, hikaye, efsanelerin ana fikirlerindeki benzerlikler yazıldı. Halkın sözlü eserlerinde etkili bir şekilde her zaman söylenen hikaye ve masallarında, görkemli bir şekilde söylenen destanlarda, eğitim verici atasözlerinde, şarkılarda vb. eserlerde halkın zengin bir tarihinin korunacağı bellidir. Kırgızların "Ak Maktım" ile Hakasların "Abahay Pahta" eserlerinin içerikleri, Hakasların "Arıhpay Taycı" ve Kırgızların "Tolubay Sıncı" eserlerinin benzerlik ve farklılıkları, Kırgızların "Telibay Tentek", Hakasların "Haltuygak" eserlerinin etnogenetik benzerlikleri ve iki halkın aynı atasözlerindeki paralellikler karşılaştırılarak başka Türk halklarının sözlü eserleri ile genel benzerlik var mıydı ya da sadece Kırgızlar ile Hakaslara ait mi sorusu üzerinde araştırma yapıldı. Kırgızlar ile Hakasların sözlü eserleri tahlil edilerek benzerlik ve farklılıklar ayırt edilerek tarihi yeni bilgilerle tamamlandı.

Üçüncü bölümde Kırgızlar ile Hakasların dini inançları ve ritüelleri, Kırgızlar ile Hakasların hayat tarzlarındaki benzerlikler ve terminoloji üzerinde bilimsel araştırma yapıldı. Kırgızlarda da Hakaslarda da şamanlar olmuştur. Kırgızlar İslam dinini kabul edene kadar Tanrıcılığa inanmışlardı. Hakasya Rusya İmparatorluğu'na bağlandıktan sonra Rusya hükümeti güç kullanarak Hıristiyan dinini kitlesel olarak kabul ettirmiştir. Ancak Hakaslar Hıristiyan dinine göre daha çok şamanlara inanmışlardı. Hakaslarda Budizme inananlar da vardır. Umay anneye olan inançlar her iki halkta da vardır ve Umay anneyi bebeğin koruyucusu olarak kabul ederler. Bebeğin doğumunda kullanılan aynı ritüeller, çeşitli hastalık ve kazalardan koruyan adetler, beşiğe yatırmak, çocuğun ilk yürümesinde yapılan ritüel, çocuk doğmadan önce nişanlamak, kız kaçırmak, evlenmek, insanın vefat ettiğinde yapılan ritüeller, öleni hatırlamak işleriyle ilgili inceleme yapılarak Hakaslar ile Kırgızların benzerlikleri ve farklılıkları ortaya kondu. Tezin sonucu Kırgızlar ile Hakasların göçebe hayatındaki konutları, giysileri, yemekleri, hayvancılıklarıyla ilgili bilgiler yansıtılarak son kısmı ile bilimsel araştırma sonuçlandı.

Anahtar sözcükler: Kırgızlar, Hakaslar, etnokültür

АБСТРАКТ

Подготовил : Адилет Идрисов
Университет : Кыргызско – Турецкий университет
«Манас».
Отделение : История
Степень дипломной работы : Магистратура
Количество страниц : XV+ 104
Дата окончания : 2014 - 2015
Руководитель : доктор ист. наук, профессор Олжобай
Каратаев

Этнокультурные связи кыргызов и хакасов

В первой части диссертации написано об этно-исторических связях кыргызов и хакасов, а также о сходство между этими племенами. Было множество споров и разногласии относительно происхождения кыргызов и их становления как народа. Учёные разделились на два мнения по поводу этой проблемы. Первые предполагали, что кыргызы перекочевали из Сибири в Тянь-Шань, в то время другие учёные придерживались мнения о том, что кыргызы с давних времен обосновались как племя. Опираясь на кыргызские и хакасские фольклорные произведения и анализ истории методом сравнения, были написаны этно-исторические связи между кыргызами и хакасами. Также были исследованы сходства и различия между кыргызами и хакасами, внутриплеменные названия кыргызов и хакасов, сходств тотемов племен.

Наряду с этим были приведены примеры параллельных названий кыргызов и хакасов, родов и племен.

Во второй части были исследованы культурные связи между кыргызами и хакасами, сходства и различия фольклорных произведений двух племен и сходств основных идей повестей и легенд. Есть уверенность в том, что в богатой истории народа сохранятся повести и сказки, ставшие оплотом устного народного творчества, эпосы, сказанные с восхвалением дидактической, пословицы и поговорки, а также мелодичные песни. Были изучены сюжеты произведений кыргызов «Ак Мактым» и хакасов «Абахай Пахта», сходства и различия между произведениями хакасов «Арыхпай Тайжы» и кыргызов «Толубай Сынчы», этногенетические сходства между произведениями кыргызов «Телибай тентек» и хакасов «Халтуйгак», сравнения параллелей похожих пословиц и поговорок, а также было исследовано сходство устного народного творчества этих народов с другими тюркоязычными племенами. Было проанализировано кыргызское и хакаское устное народное творчество. Наряду с этим была добавлена новая информация в области истории.

В третьей части диссертации проведены исследования в области вероисповеданий, традиций и ритуалов, терминологии и сходства образа жизни между кыргызами и хакасами. И у кыргызов и у хакасов были свои шаманы. До принятия ислама кыргызы верили в тенгрианство. После присоединения хакасов в состав Царской России в массовом порядке началось насильственное принятие христианства. Однако, хакасы больше верили в шаманизм, чем в христианство. Среди хакасов были приверженцы буддизма. В обоих племенах верили в Умай эне. Люди верят, что она оберегает младенцев и детей. Также проведены исследования в сходствах и в различиях ритуалов и обрядов: похожие обряды при рождении ребенка, ритуалы исцеления от различных болезней и несчастных случаев, укладка колыбели, разрезание пут, обручение до рождения ребенка, похищение невесты, свадьба,

похоронные ритуалы и поминки по умершему человеку. В конце диссертации были приведены материалы о жилищах, национальной одежде, блюдах и о скотоводстве в кочевом образе жизни кыргызов и хакасов. Таким образом было завершено научное исследование и сделано соответствующее заключение.

Ключевые слова: *Кыргызы, хакасы, этно-культура*

ABSTRACT

Prepared by : Adilet Idrisov
University : Kyrgyz – Turkish “Manas” University
Department : History
Diploma work degree : Master’s Program
Quantity of pages : XV+ 104
Graduation date : 2014 - 2015
Supervisor : Prof. Dr. Oljobay KARATAEV

ETHNIC AND CULTURAL RELATIONSHIPS BETWEEN KYRGYZ AND KHAKAS PEOPLES

The first part of the thesis tells about ethno-historical ties of Kyrgyz and Khakassia, and the similarities between the tribes. There were many debates and disagreements regarding the origin of the Kyrgyz people and their development as nation. Scientists have two opinions about this issue. The first assumes that the Kyrgyz migrated from Siberia to the Tien Shan, while other scholars were of the view that the Kyrgyz have long been settled as a tribe. Based on Kyrgyz and Khakass folklore works and analyses of the history using the comparison method the ethno-historical relations between Kyrgyz and

Khakassia were described. The similarities and differences between Kyrgyz and Khakassia were investigated; inside the tribe names of Kyrgyz and Khakassia, the similarity of totems of tribes were given. In addition, there were written the parallel names of Kyrgyz and Khakassia clans and tribes.

In the second part of the theses the cultural relations between Kyrgyz and Khakassia, the similarities and differences of two tribes' folklore works and the similarity of the main ideas of stories and legends were investigated. It is believed that the rich history of the nation will continue the story and fairy tales, which became a stronghold of folklore, epics, spoken with praise, proverbs, sayings as well as songs with a beautiful motif which give education. The plots of Kyrgyz "Ak Maktym" and Khakassia "Abahay Buttermilk" were studied, the similarities and differences between the works Khakases "Aryhpay Taizhou" and Kyrgyz "Tolubai Synchy" ethnogenetic similarities between the works of the Kyrgyz "Telibay Tentek" and Khakassia "Haltuygak", parallels of similar proverbs and sayings were researched and the opportunity of general similarities of folklore with other Turkic tribes were investigated. Kyrgyz and Khakassia folklore were analyzed. Along with this, new information in the field of history was revealed.

The third part of the thesis concentrates on the researches that were carried out in the field of religion, traditions and rituals, terminology and lifestyle similarities between Kyrgyz and Khakassia. Both Kyrgyz and Khakases had their shamans. Before Islam Kyrgyz believed Tengriism. After Khakases had joined to the Tsarist Russia the forcible adoption of Christianity began. However, Khakases mostly believed in shamanism than to Christianity. There were believers in Buddhism among Khakases. Both tribes believed in Umai Ene. People believe that it protects infants and children. Also the research of similarities and differences in the rituals and rites similar ceremonies at birth, rituals from healing various diseases to preventing accidents, laying cradle, cutting the fetters, betrothal before the child birth, bride kidnapping, wedding, funeral rituals and funeral feast of the deceased. In conclusion of the thesis the materials on housing, national clothes, dishes and

cattle breeding in the nomadic life of Kyrgyz and Khakassia were presented.

Thus, completed scientific study with the appropriate conclusion was done.

Keywords: Kyrgyz, Khakas, ethnic and cultural